

УДК 13:130.2

DOI 10.32782/2523-4269-2023-84-82-85

Кононенко Тетяна Володимирівна,

доктор філософських наук, професор

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

РОСІЙСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ПЕРЕДУМОВА ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Статтю присвячено аксіологічному аналізу (аксіологія права) передумови російської воєнної агресії, якою розглядають російську культуру, насамперед філософію та літературу. Акцентується питання бінарної структури російської ментальності, наслідком чого, по-перше, є сприйняття власної спільноти як обраної, елітарної, по-друге, має місце агресивне ставлення до Іншого, бажання його або поглинути, або знищити. Досліджується образ «зайвої», «підпільної» людини, формою екзистенції якої є покора та страждання, відсутні аналітика та критичне мислення. Аналізується аксіологія насильства, право на злочин, право на кров як екзистенційний вибір.

Ключові слова: аксіологія права, аксіологія насильства, російська культура, російська воєнна агресія, «зайва», «підпільна» людина, нігілізм, покора, страждання як форма екзистенції, право на злочин, право на кров як екзистенційний вибір.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення та його підтримки з боку більшості російського суспільства актуалізується необхідність розуміння причини такого негативного ставлення до українського народу. Це пояснюється не лише спланованою державною політикою, фактором пропаганди в засобах масової інформації. У цьому разі проблема залишається відкритою. На наш погляд, причина криється в базових принципах російської ментальності, у базових положеннях російської культури, насамперед філософії та літератури. Сприйняття певного народу та певної культури як обраної, елітарної, месіанських породжує неприйняття та заперечення Іншого, бажання його або поглинути, або знищити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ціннісно-смыслових орієнтирів перебуває в центрі уваги О. А. Довгополової (історична пам'ять), О. О. Івашини (загальна теорія культури), В. О. Лозового (сутність культури, процес розвитку української культури в контексті світової), Т. В. Лютого (культура принади і спротиву, проблема нігілізму), О. Б. Островської-Лютої (російські інтелектуали в контексті воєнної агресії), М. Ф. Юрія (український культурний ландшафт у європейському та світовому просторі, спротив російській культурній експансії).

Мета статті – здійснити аксіологічний аналіз (аксіологія права) російської культури як передумови воєнної агресії.

Виклад основного матеріалу. Максим Горький визначає російську літературу як найпесимістичнішу. Її розквіт – це проблематика «зайвої», «підпільної» людини, формою екзистенції якої є страждання: «у юності та зрілому віці: від нестачі розуму, від гніту самодержавства, від жінок, від любові до ближнього, від невіддаленого устрою всесвіту; у старості: від свідомості помилки життя, нестачі зубів, нетравлення шлунка та від необхідності померти».

На думку Ю. М. Лотмана, для західноєвропейської ментальності більш властивою є тернарна структура, для російської – бінарна. М. О. Бердяєв пише про «особливий душевний уклад», «століттями вихований дуалізм, який увійшов у плоть і кров». У тернарній структурі вибух як неодмінний елемент розвитку будь-якого суспільства не охоплює, не руйнує повністю систему. Тернарна структура зберігає певні цінності попереднього періоду. Ідеалом же бінарної структури є тотальне знищення старого, апокаліптичне народження нового. Вибух у бінарній структурі характеризується радикальним максималізмом. «Хто не з нами – той проти нас» – її провідний принцип. Це війна до переможного кінця, повне знищення свого супротивника. Як зазначає С. Л. Франк, характеризуючи російську інтелігенцію початку ХХ століття, з великої любові народжується велика ненависть, пристрасть до устрою стає пристрастю до руйнування. В ім'я ідеї загальнолюдського щастя, точніше – власного її уявлення, представник російської ментальності та культури готовий пожертвувати і власним життям, і життям іншої людини.

Бінарність зумовлює, по-перше, сприйняття певної соціальної спільноти як обраної, елітарної, по-друге, агресивне ставлення до Іншого. Теза «Москва – Третій Рим», за зауваженням Г. В. Флоровського, із самого початку у Філофея має апокаліптичний характер, вона пов'язана з падінням Константинополя. Москва – не просто Третій, а Останній Рим, Філофей «застерігає», «не славословить». Проте пізніше лунає претензія на месіанський характер, Москва перетворюється на останнє й єдине істинно християнське царство. В. С. Соловйов виокремлює три культури світового значення: мусульманський Схід, католицько-протестантський Захід і православний слов'янський світ. Ці три культури відповідають трьом силам історичного розвитку: Схід – «силі виняткової єдності», Захід – «силі виняткової множинності», Слов'янський світ – силі, яка

«дає позитивний зміст двом першим, звільняє їх від винятковості, примиряє єдність вищого начала з вільною множинністю приватних форм та елементів, творить так цілість загальнолюдського організму та надає йому внутрішнє тихе життя». М. Я. Данилевський пише про оформлення нового культурно-історичного типу – Слов'янської цивілізації, або Всеслов'янського союзу. Аналізуючи історію, сутність провідних європейських держав, він констатує їх ворожий, завойовницький характер. На противагу Європі він і пропонує сформувати Всеслов'янський союз. Звичайно, керівна роль відводиться Росії. Маючи «природжену гуманність», якості «доброчливості, справедливості та чистоти», вона пропонується бути ядром нової цивілізації. М. Я. Данилевський заперече право на політичну самостійність малих народів і народностей. Він не вбачає в цьому ані «національного вбивства», ані «національного каліцтва». Народ і народність мають право на самостійне існування лише певною мірою, яку за принципом сильнішого визначають вибрані держави. За цим принципом приєднання до Росії нечисленних народів і народностей, підкорення Кавказу та Сибіру, територіальний поділ Польщі оголошуються справою «цілком законною та справедливою». Кожен культурно-історичний тип виявляється в чотирьох сферах: релігії, культурі, політиці та соціально-економічній сфері. Лише Росія, на думку М. Я. Данилевського, на чолі слов'янських народів може рівномірно на високому рівні представляти всі чотири сфери та бути першим повним культурно-історичним типом. Питання відповідності бажаного реальному залишається відкритим.

За визначенням М. О. Бердяєва, російський народ за своєю природою – жіночий, пасивний. У справі державного будівництва він чекає «нареченого», «чоловіка». Символічно, що історія державності починається з покликання варягів. Державна влада приходить ззовні. З іншого боку, Росія – бюрократична держава, її інтереси посідають виняткове місце. Держава пригнічує й особистість, і станує системою. Як пише М. О. Бердяєв, ані західницька, ані слов'янофільська філософія історії так і не осягає, чому найбездержавніший народ створює наймогутнішу державність, чому найанархічніший народ підпорядковується найчисельнішій бюрократії. Колектив поглинає особистість. Колектив потребує покори. Поко́ра є єдиною формою дисципліни особистості.

У культурологічній концепції Г. Д. Гачева Росія виступає як «сира земля», «вода-земля», «величезна біло-сніжна баба, що розповзається вшир». Вона аморфна та безмежна, простір тут важливіший за час. За складом стихій її доповнюють повітря та вогонь, аморфність доповнюється формою (межа, кордон), простір – часом (ритм історії). Це здійснює чоловіче начало. Росія народжує собі «сина» і водночас «чоловіка» – російський народ. Він – «повітря», «світер» («світло + вітер»). Далина та широта більш привілейовані, ніж висота та глибина, горизонталь важливіша за вертикаль. Тому Росія потребує іншого «чоловіка» – чужинця, варяга. Він – вертикаль. Якщо російський народ – свобода, то держава-кесар – форма, порядок, закон.

Наявність двох «чоловіків» веде до дуалістичності логосу. Російському народу відповідає логос свободи, пошуку шляху та сенсу життя, державі-кесарю – логос влади та закону. Зрештою, зумовленість і протистояння цих логосів (вільний пошук і жорстка норма) породжують особливу форму ментальності. Представник російської інтелектуальної еліти, інтелігенції, на думку Г. Д. Гачева, починає із заперечення, де в ролі тези-жер-

тви виступає, як правило, готова даність, що прийшла із Заходу. Він довго шукає та не знаходить чіткої відповіді. Цінністю є сам пошук. Це означає, що держава-кесар, логос влади та закону лише частково впораються зі своїм завданням. Проблема вертикалі залишається актуальною. Держава-кесар не може за допомогою влади та закону продраїти країну по вертикалі: у висоту та глибину. Тоді на допомогу приходить ще один чужинець – християнство.

На нашу думку, дуалістичність російського логосу, по-перше, призводить до взаємозумовленості протилежних тенденцій. Наприклад, «підпільна людина» Ф. М. Достоевського відчуває «припливи всього прекрасного та високого», займаючись «развратиком». Тут рефлексія, протиріччя, страждання – «мученья» та «мученьица» – становлять своєрідний «соус», надають не тільки пікантність, а й сенс. По-друге, дуалістичність зумовлює відсутність сильної опозиції. В. С. Соловйов, з одного боку, пророкуючи Росії велике майбутнє, з іншого, пише, що російський народ – «носії третьої божественної сили» – «не повинен мати ніякого спеціального обмеженого завдання», «не покликаний працювати над формами та елементами людського існування», «не потребує ніяких особливих переваг, ніяких спеціальних сил і зовнішніх обдарувань». Потрібна «байдужість до всього цього життя з його дрібними інтересами, цілковита віра в позитивну дійсність вищого світу та покірне щодо нього ставлення». Виникає враження, що йдеться виключно про пасивний, паразитуючий народ, який живе лише очікуванням і вірою у своє велике призначення. Таким чином, російський логос перебуває «в зазорі» між двома «чоловіками». Безґрунтовність, маргінальність, блукання, відкидання сьогодення та очікування майбутнього – його характерні риси. В основі – образ «зайвої» людини – Олександр Чацький, Євгеній Онегін, Григорій Печорін.

В. М. Ільїн наголошує, що Росія – це країна вічної громадянської війни. Російська література принципово не знає як позитивний тип національного героя успішну людину, що «зриває квіти насолоди». Росія орієнтується на аскета, який служить верховному ідеалу. Питання полягає лише в тому, який цей ідеал – іманентний чи трансцендентний. Для одних верховним ідеалом є Царство Небесне, божественна благодать; для інших – Царство Земне, соціальна справедливість і добробут. Прибічники Царства Небесного жертвують усім, що стосується особистого життя та благополуччя, проживають короткий час у стражданнях і поневіряннях, щоб блаженствувати в майбутньому вічному житті; прибічники Царства Земного також жертвують усім, що стосується особистого життя та благополуччя, але щоб безболісно та ситно блаженствувало майбутнє покоління. Першому ідеалу відповідають аскети Христової ідеї, другому – аскети Антихристової ідеї.

Ще Ф. М. Достоевський та І. С. Тургенєв визначають нігілізм як характерну національну особливість. «Спершу гордість майже сатанинська, потім глум». Зрештою – агресія, ставка на силу. І «біси» на чолі з Петром Верховенським, і Євгеній Базаров сповідують «право сили», «право одиничного кулака та особистого хотіння». Тут свобода живає себе, перетворюється на свавілля та злочин. Вона руйнує, губить людину. Її абсолютизація неминуче спричиняє насильство та деспотизм. У «Бісах» Шигальов констатує: «Виходячи з безмежної свободи, я завершую безмежним деспотизмом».

На думку Ю. М. Давидова, західноєвропейська філософія (насамперед, Д. де Сад, А. Шопенгауер, Ф. Ніц-

ше) відкриває своєрідний «острів Смерті». Визначальним моментом такого світобачення є не просто втрата віри в Бога, а повна втрата віри в будь-які загальнолюдські ідеали та цінності, в будь-які абсолюти. Наслідком егоцентричного самоствердження стає влада смерті, тому що вона не підвладна людині. Саме смерть не дає людині змогу відчувати себе Богом. На наш погляд, якщо західноєвропейська філософія і відкриває «острів Смерті», то російська філософія та література (насамперед, Ф. М. Достоєвський) відкриває «острів Спокуси». По-перше, людина, будучи «слабкою» та «підступною», постійно спокушається дивом, тасмницею та авторитетом – затишним побутом, відсутністю свободи та відповідальності. По-друге, виникають ідеологія й ідеологія спокуси – егоцентризм, абсолютизація свободи, утвердження цінності злочину є головними життєвими принципами «обраних». Образ і подоба дають людині право на безмежну свободу, «самостійне хотіння». Право на злочин, право на кров – екзистенційний, ціннісний вибір саме людини. Актуалізується формула «Все дозволено», «буття-в-злочині» стає нормою поведінки. По-третє, це культ самотності та руйнування. Герої Ф. М. Достоєвського руйнують і самих себе, свідомо знижуючи здатність любити, і світ довкола себе, стверджуючи виключно власне «Я», мізантропію й агресію.

Фактично, людина, яка сьогодні підтримує російську воєнну агресію, сповідує принцип Родіона Романовича Раскольнікова, який класифікує людей на «звичайних» та «незвичайних». «Звичайні» люди трактуються як нижчий розряд, матеріал, що слугує єдиною для народження собі подібних. Вони живуть у послушності, не маючи права порушувати закон, «бо вони, бачите, звичайні». Бути слухняними – їхнє призначення. Люди «незвичайні» – законодавці людського роду. Вони мають сказати нове слово. З огляду на це, вони можуть всіляко порушувати закон. «Незвичайна» людина «має право... тобто не офіційне право, а сама має право дозволити своїй совісті переступити... через інші перешкоди...», якщо в ім'я ідеї треба «переступити хоча б і через труп, через кров, то вона в собі, по совісті, може... дати собі дозвіл переступити через кров...».

У «Бісах» Шигальов озвучує основні положення нового світопорядку. В основі – принцип розподілу суспільства на дві нерівні частини: «Одна десята частина отримує свободу особистості та безмежне право над рештою дев'яти десятих». Обрані та маса, правителі та раби – така суть двох нових класів. Відповідно до положень Шигальова, повинна бути «первісна невинність» – абсолютна рівність. Проте це рівність рабів. «Всі раби й у рабстві рівні». Для цього знижується рівень освіти, науки та мистецтва: «Цицерону відрізують язик, Копернику виколюють очі, Шекспір побивається каміннями – ось шигальовщина!». Усувається всяка різниця, будь-яка індивідуальність. «Повна покора, повна безособовість, але раз на тридцять років Шигальов пускає і судому, і всі раптом починають поїдати один одного, до певної риси, щоб не було нудно. Нудьга є відчуття аристократичне; у шигальовщині не буде бажань. Бажання та страждання для нас, а для рабів шигальовщина».

Для реалізації цього плану «біси» використовують допоміжний матеріал, «передове м'ясо». Такі бойові одиниці формуються під впливом п'яти сил. Перша – ефект мундира. «Немає нічого сильнішого за мундир». Петро Верховенський вигадує таємне суспільство, чини та посади, заманюючи цим нових членів. Друга – сентиментальність – особливість російської ментально-

сті. «Знаєте, соціалізм у нас поширюється переважно із сентиментальності». Третя сила – злочинці – «гарний народ», здатний без тривалих вагань переступити межу дозволеного. Сором власної думки та гарантоване право на безчестя – «цемент, що все сполучає». «Біси» визнають, що їхнє вчення – це «заперечення честі і що відвертим правом на безчестя найлегше російську людину за собою захопити можна». Четверта сила – новий Месія, самозванець з ореолом жертви. П'ята – загальна відповідальність за кров. Ставрогін констатує: «Все це чиновництво та сентиментальність – все це клейстер гарний, але є одна штука ще краща: підговорить чотирьох членів гуртка вбити п'ятого під виглядом того, що той донесе, і зараз же ви їх усіх пролітою кров'ю, як одним вузлом, зв'яжете. Рабами вашими стануть, не наважаться бунтувати та звітів питати». Очевидно, що сучасна Росія і є шигальовщина: тоталітарний режим, всебічний контроль з боку держави, переслідування та знищення інакомислення, покора як форма екзистенції.

О. Б. Островська-Люта [2], констатуючи чинники мовчання, самовиправдання, запиту на співчуття до себе російських інтелектуалів у перші тижні повномасштабного вторгнення, аналізує в цьому контексті головних героїв трьох творів класичної російської літератури: «Злочину та покарання» Ф. М. Достоєвського, «Лоліти» В. В. Набокова та «Муму» І. С. Тургенєва. Як зауважує дослідниця, всі ці твори написані з великою симпатією до головних героїв, які вчиняють смертельний злочин – вбивство. Родіон Раскольніков і Гумберт Гумберт – особистості високої складності – поєднують екстремальні протилежності. Судити їх за вчинками, з точки зору авторів романів, недоречно, бо вчинки не визначають суті, як наслідок, констатує О. Б. Островська-Люта, створюється безмежний резерв прощення. Герасим – проста та добра людина, яка перебуває в тяжких обставинах. Його розчавлює безжална та свавільна влада в особі барині. О. Б. Островська-Люта пише, що саме так убачають своє становище представники російських інтелектуальних кіл – це люди великої складності, як Раскольніков і Гумберт, яких непереможна влада ставить у жахливі обставини Герасима. Українське ж суспільство, на думку дослідниці, сприймає їх як Фауста, який заради наповненого, повнокровного життя вкладає угоду з Дияволом. О. Б. Островська-Люта підсумовує, що представникам української інтелектуальної еліти не залишається нічого іншого, як постійно нагадувати, наполягати, що російські візаві не є невинними жертвами. Можна посперечатися з цією точкою зору. На наш погляд, таке нагадування є марним, бо російська інтелектуальна еліта також сповідує принцип елітарності своєї культури. Вона «хворіє» на вищезокреслені ідеї класиків філософії та літератури, є апатичною та бездіяльною, покора та страждання також є формою її екзистенції.

Висновки. На наш погляд, саме культура зумовлює російську воєнну агресію. Російська філософія та література культивує ідею обраності, елітарності, месіанства російського народу, держави та церкви: «Москва – Третій Рим». Як наслідок, інші народи та культури трактуються як другосортні, тому має місце бажання їх поглиблення «руським миром», русифікація. Бінарна структура російської ментальності породжує покору й агресію. З одного боку, пропагується образ «зайвої» та «підпільної» людини, формою екзистенції якої є смирення та страждання. Відсутні аналітика, критичне мислення, поняття честі та гідності. Колективне поглинає особистісне. «Краще смиренно грішити, ніж гордо вдосконалюватись» (М. О. Бердяєв). З іншо-

го боку, допускається право на злочин, право на кров щодо Іншого. Інший трактується як сакральний ворог, для якого передбачається тотальне знищення.

Перспективи подальших розвідок. Перспективним, на нашу думку, є дослідження української ментально-

сті та культури, національної ідеї, ціннісно-смыслового контрасту між українським кордоцентризмом та російською покорою, акцентування пріоритету свободи особистості, честі та гідності як базових екзистенціалів сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Кононенко Т. В. Культура в контексті обґрунтування російської воєнної агресії. *Scientific progress: innovations and achievements : Collection of abstracts of International scientific-practical conference, Kunovice, Czech Republic, June 29–30, 2023*. P. 160–163.

2. Островська-Люта О. Б. Герасим і Раскольников, або як нам зрозуміти російського інтелектуала. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/rosijska-literatura-yak-zrozumiti-povedinku-rosiyan-tri-nayvidomishi-knigi-50332059.html?fbclid=IwAR01o_577uSYINiAg9H4RCgtuEH1UtgB4hSEWVWVHELD2md0oWtzbY_YaKXg (дата звернення: 20.07.2023).

References

1. Kononenko, T.V. (2023). Kultura v konteksti obgruntuвання rosijskoyi voyennoyi agresiyi [Culture in the context of Russian military aggression justification]. *Scientific progress: innovations and achievements : Collection of abstracts of International scientific-practical conference, Kunovice, Czech Republic, June 29-30, 2023*. P. 160–163 [in Ukrainian].

2. Ostrovska-Lyuta, O.B. (2023). Gerasim i Raskolnikov, abo yak nam zrozumiti rosijskogo intelektuala. [Gerasim and Raskolnikov, or how to understand the Russian intellectual]. Retrieved from: https://nv.ua/ukr/opinion/rosijska-literatura-yak-zrozumiti-povedinku-rosiyan-tri-nayvidomishi-knigi-50332059.html?fbclid=IwAR01o_577uSYINiAg9H4RCgtuEH1UtgB4hSEWVWVHELD2md0oWtzbY_YaKXg (application date: 20.07.2023 [in Ukrainian].

Kononenko Tetiana,

Doctor of Philosophy, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

RUSSIAN CULTURE AS A PREREQUISITE FOR MILITARY AGGRESSION

The article is devoted to an axiological analysis (axiology of law) of the prerequisites of Russian military aggression, which considers Russian culture, first of all, philosophy and literature. The question of the binary structure of the Russian mentality is emphasized. First of all the result of which is the perception of one's own community as a chosen, elitist one. Secondly, there is an aggressive attitude towards the Other; a desire to either absorb it or destroy it. In this context, the concept of "Moscow – the Third Rome" is analyzed, a claim to the messianic nature of the Russian state, church and culture, which results in the perception of other peoples and cultures as second-rate, the obligatory nature of their Russification. The image of an "extra", "underground" person is studied, whose form of existence is humility and suffering, analytics and critical thinking are absent, the collective absorbs the personality. The axiology of violence, the right to crime, the right to blood as an existential choice are analyzed. Nihilism is considered as a characteristic national feature. It is shown that in Russian philosophy and literature freedom revives itself, turns into arbitrariness and crime, and destroys a person, because its absolutization inevitably causes violence and despotism. It is claimed that Russian culture opens a kind of «Island of Temptation». First, a person, being "weak" and "insidious", is tempted by a miracle, mystery and authority – a comfortable life, lack of freedom and responsibility. Secondly, ideologues and the ideology of temptation arise – egocentrism, absolutization of freedom, affirmation of the value of crime are the main life principles of the "chosen". Third, it is a cult of loneliness and destruction. The main characters of classical Russian literature destroy both themselves and the world around them, affirming only their own "I", misanthropy and aggression.

Key words: axiology of law, axiology of violenc, Russian culture, Russian military aggression, "extra", "underground" person, nihilism, humility, suffering as a form of existence, the right to crime, the right to blood as an existential choice.

Надіслано до редколегії 28.09.2023